

СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ І СТРУКТУРИ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ

УДК 355.216 : 355.457(477)

І. В. Порхун

Правова компетентність військовослужбовців за контрактом Державної прикордонної служби України (ДПСУ) є важливою передумовою ефективного виконання ними функціональних обов'язків на займаних посадах. Необхідність підвищення рівня правових знань та вмінь військовослужбовців за контрактом прикордонного відомства виникає із самого характеру і змісту їх професійної діяльності. Особливості здійснення зазначеною категорією персоналу оперативно-службових завдань, пов'язаних з охороною та захистом державного кордону, визначають і специфіку формування правової компетентності у процесі фахової підготовки військовослужбовців.

Метою статті є визначення сутності, особливостей змісту та структури правової компетентності у військовослужбовців за контрактом ДПСУ.

Результати аналізу психолого-педагогічних праць з проблеми дослідження вказують на те, що у прямій постановці процес формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом ДПСУ не був предметом наукового аналізу. Разом із тим для визначення сутності поняття “правова компетентність військовослужбовців за контрактом ДПСУ” доцільно використати метод аналогії. З огляду на те, що під компетентністю людини розуміють набір знань, умінь, навичок і ставлень, які надають їй змогу ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи вирішення проблем та досягнення певних стандартів у галузі професії або виду діяльності, а також ураховуючи результати аналізу наукових праць з проблеми формування професійної компетентності й особливості професійної діяльності військовослужбовців за контрактом ДПСУ, нами визначено сутність поняття “правова компетентність військовослужбовців за контрактом ДПСУ”. На нашу

думку, це професійно значуща інтегрована властивість особистості військовослужбовця, яка ґрунтується на системі знань категорій права, своїх прав та обов'язків, умінь їх активно відстоювати і захищати, навичок використовувати наявні юридичні механізми для захисту прав та інтересів на державному кордоні, мотивів правової культури, а також виявляється у відповідальній поведінці і забезпечує результативну взаємодію з особами, що перетинають державний кордон.

Для визначення особливостей змісту та структури правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ вважаємо за необхідне узагальнити вимоги, що висуваються до цієї категорії персоналу з огляду на правовий аспект. Для цього нами проаналізовано зміст програм підготовки інспекторів прикордонної служби, підготовки сержантського складу за спеціальністю молодших інспекторів прикордонної служби 2 категорії, а також програми перепідготовки осіб сержантського і старшинського складу для заміщення посади інспектора прикордонної служби.

Серед навчальних цілей зазначених програм чітко прослідковуються вказівки на правовий характер знань, умінь та навичок, які повинен мати випускник після завершення навчання. Зокрема, у програмах зазначено, що військовослужбовець повинен виконувати завдання з охорони державного кордону, протидіяти протиправній і злочинній діяльності; знати правила провадження в справах про адміністративні правопорушення; знати особливості адміністративної відповідальності за порушення, які посягають на встановлений порядок охорони державного кордону України; правильно застосовувати норми законодавства про адміністративні правопорушення; складати процесуальні документи по справах про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок охорони державного кордону України.

Щодо знань, які повинен мати військовослужбовець за контрактом ДПСУ, то у програмах підготовки цієї категорії персоналу вказується на необхідність знання законодавства України з прикордонних питань, а також

правових засад службової діяльності дільничних інспекторів прикордонної служби. Зокрема, випускник повинен знати: керівні документи, що регламентують службову діяльність дільничних інспекторів прикордонної служби (ДПС) та їх зміст; обов'язки ДПС; права і порядок їх використання інспекторським складом під час виконання покладених завдань; порядок реалізації наданих ДПС повноважень у тісній взаємодії з виконавчими органами сільських (селищних) рад, органами внутрішніх справ та громадськими формуваннями з охорони громадського порядку і державного кордону; обов'язки посадових осіб відділу з планування службової діяльності ДПС; заходи, які здійснює ДПС щодо виявлення, попередження та припинення адміністративних правопорушень на ділянці (у секторі) відповідальності; зміст та основні положення Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, поняття, ознаки злочину, склад злочину та його елементи; загальні положення кримінально-процесуального права; поняття, завдання і систему криміналістики; правила роботи зі слідами рук та ніг людини; склад адміністративних правопорушень, передбачених ст. 202 КУпАП (порушення прикордонного режиму або режиму у пунктах пропуску через державний кордон України), ч. 2 ст. 203 КУпАП (недодержання іноземцями й особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України), ч.ч. 2, 4, 5 ст. 85 КУпАП (порушення правил використання об'єктів тваринного світу), ст. 185–10 КУпАП (злісна непокора законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника ДПСУ або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону), ст. 191 КУпАП (порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї та бойових припасів), ч. 1 ст. 203 КУпАП (порушення іноземцями й особами без громадянства правил перебування в Україні), ст.ст. 204–206-1 КУпАП; процесуальні документи, що складаються в справах про адміністративні правопорушення; порядок провадження в справах про

адміністративні правопорушення, передбачених ст. 202 і ч. 2 ст. 203 КУпАП; повноваження посадових осіб ДПСУ при розгляді таких справ.

Окрім знань, які з достатньою повнотою розкриті у програмах підготовки військовослужбовців за контрактом, зазначена категорія персоналу повинна мати широкий перелік умінь, пов'язаних із правовою сферою. Аналіз навчальних програм надав можливість виокремити основні з них. Отже, військовослужбовець ДПСУ повинен уміти: правильно застосовувати норми законодавства про адміністративні правопорушення; складати процесуальні документи по справах про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок охорони державного кордону України; проводити заходи щодо встановлення та закріплення факту вчинення порушення законодавства про державний кордон України; визначити призначення криміналістики в діяльності органів охорони державного кордону; виявляти і фіксувати дані сліди рук та ніг; визначати підстави притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачені ст. 202, ч. 2 ст. 203 КУпАП (недодержання іноземцями й особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України); визначати підстави складання протоколу про адміністративне правопорушення, передбаченого ч.ч. 2, 4, 5 ст. 85, статті 185–10, 191, ч. 1 ст. 203, ст.ст. 204–206-1 КУпАП (порушення правил використання об'єктів тваринного світу; злісна непокоря законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника ДПСУ або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону; порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї та бойових припасів; порушення іноземцями й особами без громадянства правил перебування в Україні); складати процесуальні документи у справах про адміністративні правопорушення.

Варто зазначити, що військовослужбовці за контрактом ДПСУ в сучасній моделі охорони державного кордону є одним з основних елементів системи

збирання, добування та обробки даних обстановки. З розвитком системи охорони державного кордону, відповідно до положень Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року [1], зазначена категорія буде складати основу підсистеми запобігання порушенням законодавства про державний кордон, а отже буде відігравати важливу роль в охороні державного кордону.

Однією з найбільш розповсюджених посад, що комплектується військовослужбовцями за контрактом ДПСУ, є дільничні інспектори прикордонної служби. Результати аналізу нормативно-правових актів, які регламентують їх діяльність, надають можливість зробити висновок, що свою службову діяльність вони здійснюють шляхом добування інформації про протиправну діяльність на державному кордоні і підготовку до неї, а також шляхом реалізації отриманої інформації та роботи з місцевим населенням, що є важливою складовою оперативного забезпечення охорони державного кордону. Виходячи з цього, нормативними документами на ДПС покладаються відповідні обов'язки і надаються права.

Отже, можемо припустити, що наведений перелік знань та вмінь, які стосуються правових аспектів професійної діяльності військовослужбовців за контрактом ДПСУ, є змістовим наповненням правової компетентності зазначеної категорії персоналу. Для з'ясування структури правової компетентності військовослужбовців доцільно проаналізувати й узагальнити погляди науковців, які вже вирішували подібну проблему.

Міжнародний департамент стандартів (IBSTPI) для того, щоб полегшити процес оцінювання компетентностей, пропонує виокремити з цього поняття такі індикатори, як набуті знання, уміння, навички і навчальні досягнення. Експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у внутрішній структурі компетентності виокремлюють: знання, пізнавальні навички, практичні навички, відношення, емоції, цінності й етику, мотивацію [2, с. 12–15].

Майже всі вітчизняні і російські дослідники компетентнісного підходу (Н. Бібік, О. Дахіна, І. Зимня, О. Овчарук, О. Пометун, А. Хуторський та ін.) складовими компетенцій вважають знання, уміння, навички, досвід діяльності, цінності, ставлення. С. Трубачева вводить ще один компонент – рефлексію результату [3, с. 55].

О. Пометун компонентами компетентності вважає ціннісний, діяльнісний (технологічний), процесуальний (особистісно-творчий) [3, с. 69].

Російські дослідники (М. Горбушина, І. Іщенко, А. Черемісіна) структуру правової компетентності подають як сукупність когнітивного, мотиваційного (ціннісно-мотиваційного), діяльнісного (діялісно-практичного) компонентів.

Дж. Равен терміном “компоненти компетентності” позначає ті характеристики і здібності людей, які надають їм можливість досягати особистісно значущих цілей – незалежно від природи цих цілей та соціальної структури, в якій ці люди живуть і працюють [4, с. 280].

Я. Кічук поняття “правова компетентність соціального педагога” з урахуванням специфіки його університетської професійної підготовки розуміє як складну особистісно-професійну якість, змістовим ядром якої є ціннісне ставлення до соціально-педагогічної діяльності, компетенції: “знати”, “уміти”, “досягати”, “відповідати”. Виявом означеної якості є потенціал здатності особистості, безпосереднє підґрунтя якого складають соціально-педагогічний та правовий різновиди культури, а опосередковане – духовність особистості, соціально-правовий зміст свідомості суспільства. Що стосується структурно-компонентного складу правової компетентності майбутнього соціального педагога, то він розглядається як взаємозв’язок мотиваційного, когнітивного, аксіологічного і діялісно-творчого компонентів [5].

Виходячи з проведеного теоретичного аналізу, В. Олійник визначив такі основні складові правової компетентності: а) *правову освіченість як сукупність знань з проблем права; б) правову спрямованість як сукупність ставлень до права як соціальної, державної та особистісної цінності, що зумовлює потребу постійно отримувати, розширювати арсенал засобів визначення та*

вирішення правових проблем; в) правову готовність як наявність умінь з вирішення конкретних правових питань [6, с. 13–14].

Ще один український дослідник В. Ситянін розглядає правову компетентність науково-педагогічних працівників вищої школи як утворення, яке містить три взаємозалежних, взаємозумовлених компоненти: мотиваційно-ціннісній (обізнаність, інтерес, особистісний сенс у здобутті правових знань, усвідомлене ставлення до права як цінності, наявність позитивних правових установок), що характеризує їх правову орієнтацію; когнітивний (обсяг, повнота правових знань, вміння аналізувати, узагальнювати правову інформацію, порівнювати правові факти й явища, глибина, системність, міцність правових знань), що характеризує правовий світогляд; поведінковий (здатність реалізувати правові норми у безпосередній практичній діяльності, ефективність цієї діяльності, правова комунікативність), що характеризує правову поведінку [7].

Отже, здійснивши узагальнення наведених прикладів структурування такого утворення як професійна компетентність, можна дійти висновку, що у побудові структури правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ доцільно виокремити *когнітивний* (пізнавальний), *ціннісно-мотиваційний* та *діяльнісно-практичний* (функціональний) компоненти.

Когнітивний (пізнавальний) компонент правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ виражається, перш за все, у рівні опанування ними правових знань, концепцій, поглядів та ідей.

Щодо правових знань, то опираючись на результати робіт В. Беспалька, В. Генецинського, В. Ладыченка, І. Лернера, Н. Тализіної, можна зробити висновок, що вони є відображенням у свідомості індивіда (з подальшим відтворенням у письмовій, усній мові) об'єктивно існуючого права. Тобто правові знання як елемент пізнавального компоненту правової компетентності – це відображення у свідомості військовослужбовця об'єктивно існуючого права.

На думку В. Ладыченка і А. Будас, високим показником когнітивного компоненту можна вважати глибокі різносторонні знання основних понять (право, держава, правова держава, конституція, правовідносини, правова свідомість, правомірна поведінка, права людини тощо), розуміння особливостей та структури основних галузей права, міцні і повні знання з тих галузей права, що пов'язані з майбутньою професійною діяльністю (господарське, фінансове, банківське право). Також одним із показників правових знань суб'єкта учіння є адекватне застосування правових понять у своєму мовленні [8].

Ядро правових знань складають ідеї: пріоритетності правового розвитку суспільства; суспільно-корисної доцільності правової діяльності; глибокого пізнання людиною законів та закономірностей розвитку суспільства відповідно до правових норм; визнання правової культури складовою духовної культури людства; необхідності творчого підходу до правової діяльності.

Правові знання визначають здатність військовослужбовця співвідносити свою поведінку і поведінку оточуючих залежно до вимог правових норм, оцінювати правомірність та протиправність діяльності людини. Також слід відмітити, що пізнавальний компонент повинен, передусім, бути спрямованим на формування певного обсягу знань, які у подальшому будуть умовою здійснення відповідних, правильних професійних дій.

Щодо наступного компоненту – *діяльнісно-практичного*, то він відображає рівень сформованості вмінь правової компетентності. З цього приводу варто згадати слова академіка О. Несмеянова, який ще наприкінці 50-х років писав: “Мені здається, що загальним недоліком нашої середньої і вищої освіти – недоліком не мимовільним, а в якому ми всі винні – є прагнення дати учневі якомога більший обсяг знань без належної турботи про якість цих знань. Тим часом сам по собі обсяг цих знань має нульову цінність. Основне значення і в житті, і в науці має вміння застосовувати свої знання. Ми ж налягаємо зазвичай на обсяг знань, а не на вміння їх застосовувати” [9, с. 441].

Погоджуючись із наведеною думкою, ми пропонуємо виокремити у діяльнісно-практичному компоненті вміння та соціально-правовий досвід.

Щодо вмінь, то професор О. Савченко розуміє це поняття як готовність людини ефективно виконувати дії (або діяльність) відповідно до мети й умов, в яких треба діяти; основою вмінь є знання [10, с. 394].

У результаті аналізу досліджень І. Ісаєва, Н. Кузьміної, О. Міщенко, М. Рябенко, В. Сластьоніна, Н. Тализіної та інших вчених, які розглядали класифікацію вмінь суб'єктів учіння, нами виокремлено декілька основних їх груп у контексті права, а саме:

– *аналітичні вміння*: знання правової інформації, уміння її використовувати, передавати іншим учасниками правовідносин; уміння знаходити засоби і методи оптимального правового вирішення професійних завдань;

– *проективні вміння*: уміння конкретизувати мету та завдання правової взаємодії; уміння визначати основні види правової діяльності;

– *рефлексивні вміння*: уміння аналізувати свою професійну діяльність з позиції суб'єкта правовідносин; прагнення до самовдосконалення своєї правової підготовки.

Наявність у військовослужбовця за контрактом усього комплексу зазначених умінь є недостатнім для визначення сформованості діялісно-практичного компоненту правової компетентності. Важливим також є досвід їх реалізації, що характеризується правовою активністю і правомірною поведінкою.

Високий рівень соціально-правового досвіду пов'язано з активністю у самоосвіті, з готовністю брати участь у правових акціях, відвідувати правові об'єднання тощо. Вчинки та дії при цьому співставляються з нормами і вимогами права.

Ще однією складовою правової компетентності є *ціннісно-мотиваційний* компонент. Він відображає позитивне ставлення військовослужбовців за контрактом ДПСУ до професійної діяльності з позиції норм законодавства,

усвідомлення необхідності та наявності бажання здійснювати професійні дії з позиції суб'єкта адміністративних правовідносин. На нашу думку, мотиваційний компонент буде сприяти ефективній професійній діяльності з позиції правових знань, умінь і навичок, створювати високу особистісну зацікавленість у підвищенні власної правової підготовленості.

Високий рівень правової позиції свідчить про розуміння військовослужбовцем за контрактом необхідності дотримуватись законів, з повагою ставитись до них. Військовослужбовець повинен розуміти, що правові акти є основним регулятором суспільних відносин, а також усвідомлювати значущість правових норм у житті окремої людини та суспільства в цілому. Позиція при цьому є усвідомленою і стійкою.

Варто зазначити, що говорити про сформованість правової компетентності військовослужбовця за контрактом ДПСУ можна лише за наявності всіх розглянутих компонентів. При цьому варто враховувати, що рівень правової компетентності людини не є сталим. Він під дією зовнішніх та внутрішніх чинників змінюється. Тому в процесі соціально-правової діяльності, в умовах соціалізації особистості, професійної діяльності і самоосвіти з'являється можливість отримання таких рис та особливостей, які будуть відповідати більш високим рівням правової компетентності.

Як свідчить аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду, сержант повинен мати необхідні теоретичні знання, бути майстерним у практичній роботі і сумлінно ставитися до служби, тобто мати набір відповідних компетенцій знань, умінь та навичок. Досягається це шляхом реалізації в процесі відбору і підготовки молодших командирів таких основних принципів: мотивації (зацікавленості), цілеспрямованості (раціональності), практики, реалізму, опори на досвід, значущості. Для успішного управління підрозділом професійний сержант повинен відповідати певним вимогам ідейно-морального, військово-професійного й особистісного характеру.

Отже, правова компетентність військовослужбовців за контрактом ДПСУ є характеристикою особистості, яка містить у собі правові знання (когнітивний

компонент), законослухняну позицію (мотиваційно-ціннісний компонент), позитивний соціально-правовий досвід і вміння (діяльнісно-практичний компонент).

Згідно з прийнятою логікою розгортання експериментального дослідження перспективами подальших наукових розвідок вважаємо розробку діагностичного апарату для з'ясування рівня сформованості правової компетентності військовослужбовців за контрактом ДПСУ, а також проведення констатувального етапу експерименту.

Список використаної літератури

1. Концепція розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року // Держ. кордон України : зб. док. – К., 1996. – С. 29.

2. Овчарук, О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. В. Овчарук // Директор школи. – 2005. – № 3–5. – С. 12–15.

3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : “К.І.С.”, 2004. – 112 с.

4. Равен, Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен ; [пер. с англ.]. – М. : “Когито-Центр”, 2002. – 396 с.

5. Кічук, Я. В. Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутнього соціального педагога в умовах університетської педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Я. В. Кічук ; ДЗ “Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського”. – Одеса, 2010. – 40 с.

6. Олійник, В. В. Формування правової компетентності керівників навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / В. В. Олійник ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.

7. Ситянін, В. В. Формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / В. В. Ситянін ; Ун-т менедж. освіти НАПН України. – К., 2010. – 21 с.

8. Ладиченко, В. Правова компетентність студентів економічних спеціальностей: поняття, компоненти і критерії / В. Ладиченко, А. Будас // Гуманізація навчально-виховного процесу : Спецвипуск 7. – Слов'янськ, 2011. – С. 198–207.

9. Алексюк, А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.

10. Савченко, О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.